

Családi kapitalizmus a gyarmati Indiában?

Chikayoshi Nomura: The House of Tata Meets the Second Industrial Revolution. An Institutional Analysis of Tata Iron and Steel Co. in Colonial India.

Springer, Szingapúr, e-book, 2018. 287 oldal.

Chikayoshi Nomura, az Oszakai Városi Egyetem Irodalom- és Humántudományi Karának professzora kötetében közel két évtized kutatómunkáját összegezte. A könyv érveinek egy része az elmúlt évtizedben neves dél-ázsiai folyóiratokban megjelent, a munka érvelése egészében mégis újszerű.¹ Nomura alapvető szándéka az, hogy rámutasson: a brit gyarmati időszak gazdaságát, s ezen belül az iparra gyakorolt hatását nem érdemes a jó-rossz dichotómiában értékelni. A szerző határozottan érvel amellett, hogy a továbblépés kulcsa, ha az üzleti szervezetek irányításának belső átalakulásait, a tőke és az előállított termékek piaci környezetének intézményi vonatkozásait, valamint a tulajdonosok, a menedzsment és a tényleges termelést végzők kapcsolatának jellemzőit vizsgáljuk. Jóllehet ezt a nézőpontot az általa elsődlegesen használt levéltárak – a Dzsamsedpurban, vagyis India első acélipari központjában található, a Tata Iron and Steel Company (TISCO) iratait őrző Tata Steel Archives és a Tata cégcsoport pune-i levéltára (Tata Central Archives) – magától értetődővé teszik, a Tata család acélipari komplexumának történetét vizsgálók eddig mégis kerülték ezt a perspektívát.² Nomura nézőpontját egyrészt hátrere indokolja: Japán ipari-pénzügyi rendszerének 19. század végi történetét a Tata-csoporthoz hasonló konglomerátumok határozták meg, másrészt az is segítette, hogy a fenti két levéltár az elmúlt két évtizedben egyre hozzáférhetőbbé és kutatóbarátabbá vált. Mivel a TISCO-t mint vállalatot tette meg főszereplővé, Nomura egy kötetben képes tárgyalni a munkások szerveződésének és életkörülményeinek, a tőkefelhalmozás, a gyarmati helyzetből eredő lehetőségek, kényszerek és korlátok, valamint a gyarmati

¹ Nomura, Chikayoshi 2010: Development of Labour Management System of Industrial Enterprise in Colonial India: A Case Study of the Tata Iron and Steel Company. *International Journal of South Asian Studies* 3. 101–145; Nomura, Chikayoshi 2011: Selling Steel in the 1920s: TISCO in a Period of Transition. *Indian Economic & Social History Review* (48.) 1. 83–116.; Nomura, Chikayoshi 2014: The Origin of the Controlling Power of Managing Agents over Modern Business Enterprises in Colonial India. *Indian Economic & Social History Review* (51.) 1. 95–132.

² Az elmúlt évtizedek TISCO témájú monográfiái: Mamkoottam, Kuriakose 1982: *Trade Unionism Myth and Reality. Unionism in the Tata Iron and Steel Company*. Delhi; Datta, Satya Brata 1986: *Capital Accumulation and Workers' Struggle in Indian Industrialisation. The Case of Tata Iron and Steel Company, 1910–1970*. Stockholm; Bahl, Vinay 1995: *The Making of the Indian Working Class: A Case of the Tata Iron and Steel Company, 1880–1946*. New Delhi–London; Simeon, Dilip 1995: *The Politics of Labour Under Late Colonialism: Workers, Unions, and the State in Chota Nagpur, 1928–1939*. New Delhi.

kormány és a nacionalista ellenzék viszonyának történetét. A korábban megjelent TISCO tematikájú monográfiák a szakszervezeti mozgalom belső dinamikájára, valamint a cégvezetés elleni harcaira fókuszáltak úgy, hogy közben a cégvezetés belső változásaira, valamint a gyártott termékekre nem figyeltek. A TISCO korabeli jelentőségét a szerző röviden így összegzi:

„A TISCO 1907-ben Jamsetji Nusserwanji Tata pénzügyi és szervező tevékenységének eredményeképp alakult meg. A vállalatnak, amely a gyarmati India első [...] második ipari forradalomhoz tartozó sikeres ipari üzeme, sikerült az indiai önellátás szintjét közel nulláról 70%-ra növelnie az 1930-as évekre. A Taták India vezető üzleti családjává váltak, akiknek a 20. század elejétől széles körű befolyásuk volt a gazdaság és politika terepén.” (9.)

A TISCO 1900 és 1939 közötti történetét Nomura távolról sem üzleti sikerként írja le, s ellentétben több, a Tata családdal foglalkozó, business history jellegű monográfiával, nem állít szobrot sem a Tata család század eleji generációjának, sem a cégcsoportot 1937-től vezető, s a 20. század egyik filantróp üzletember sztárjának tartott J. R. D. Tatának. A monográfia egyes fejezetei követik ugyan a Tata családról ismert narratívát, így például az acélipari üzem helyszínének és vezető menedzserei kiválasztásának elbeszélésekor a korábbi művekkel összhangban dramatizálja az USA-ban dolgozó mérnökök és az indiai tőkés közötti találkozásokat, a cégcsoportot vezető családtagok heroizálása azonban nem meghatározó.³ Nomura a TISCO termelékenységének időbeli változásával kapcsolatos számításokból kiindulva teszi fel kutatási kérdéseit. Ez alapján ugyanis a termelékenység volt az a tényező, amely a kezdeti években a legfőbb akadályát képezte a profit növekedésének: néhány évnyi javulás után az 1920-as évek végétől ismét visszaesés következett. A szerző a munkaerő termelékenységéről szólva fel sem veti a kortársak indiai munkaerővel kapcsolatban faji-kulturális jellemzőkön alapuló érvelését.⁴ Nomura tézise az, hogy a termelés hatékonyságának kulcsa egyrészt a vállalaton belüli vertikális kommunikáció hiányossága, másrészt a tőkepiac intézményeinek fejletlensége és a tulajdonosi szerkezet közötti kölcsönhatás.

A vállalaton belüli kommunikáció iránti érdeklődésből következik, hogy a munkaügyi konfliktusok elemzése teszi ki a kötet harmadát, s egyben legterje-

³ A Tata család üzleti teljesítményét felmagasztaló, közelmúltban megjelent munkák: Lala, R. M. 2007: *The Romance of Tata Steel*. New Delhi; Casey, Peter 2013: *The Greatest Company in the World: The Story of Tata*. New Delhi; Mithas, Sunil 2014: *Dancing Elephants and Leaping Jaguars: How to Excel, Innovate, and Transform Your Organization the Tata Way*. North Potomac; Bhat, Harish (ed.) 2018: *The TATA Saga*. Delhi; Shah, Shashank 2018: *The TATA Group. From Torchbearers to Trailblazers*. New Delhi; Kuber, Girish 2019: *The Tatas. How a Family Built a Business and a Nation*. Delhi.

⁴ Az indiai munkaerővel kapcsolatos elképzelésekről lásd Balogh Róbert 2018: Éhezés, élelmézés és modernitás a gyarmati Indiában, 1920–1950. *Világtörténet* 3. (40.) 4. 633–650. (<http://real.mtak.hu/91607/> – utolsó letöltés: 2019. október 27.)

delmesebb fejezeteit (5. és 7. fejezet). A kötet világosan láttatja, hogy a Dzsamedpurban működő két korabeli szakszervezet egymáshoz és a vállalatához fűződő viszonyát Brit India Kormánya (*Government of India*, GOI) és a nacionalista ellenzék (a Kongresszus Párt) közötti erőviszonyok változása, a cégvezetésnek ezen viszony piaci és intézményi hatásait mérlegelő helyezkedése, valamint az önmagukat előtérbe helyező szakszervezeti vezetők politikai manőverei is jelentősen befolyásolták. Ezek olyan tényezők, amelyekre a korábbi munkák is fókuszáltak. Emellett azonban Nomura rámutat arra is, hogy a konkrét konfliktusok kialakulásának kulcsa az volt, hogy a cégvezetés az 1920-as és 1930-as évek végén sem volt tisztában a reálbérek és a megélhetéshez szükséges pénzösszeg lokális és regionális növekedésével, s nem vette komolyan a munkások panaszainak változását sem. Utóbbiak közé a fizetési viszonyokon kívül elsősorban a sztrájkokat követő elbocsátások, valamint a szakszervezetek elismerése tartozott. Az információ hiánya azért is meglepő, mivel a Tata vállalat 1919-ben világhírű társadalomtudósokat hívott meg Dzsamedpurba, s magát a várost a vállalati adminisztráció irányította, és a városkép kialakítása is neves építészek tervei alapján folyt. Ráadásul az 1920-as évek elejétől Brit India Vámmegállapító Tanácsa (*Indian Tariff Board*) rendszeresen monitorozta a TISCO helyzetét, beleértve a munkások létszámát is. A rendszeres adatfelvételen kívül két nagyobb vizsgálat is zajlott a korszakban: 1930–31-ben a Munkaügyi Királyi Bizottság (*Royal Commission on Labour*), 1939-ben a Bihar Tartományi Munkaügyi Bizottság (*Bihar Labour Enquiry Commission*) kért be részletes statisztikai adatokat és kérdezett meg számos helyi tisztviselőt. Nomura nem azért tud újat mondani a sztrájkok értelmezéséről, mert új adatokat tár fel, hanem azért, mert újraolvassa ezek vállalatörténeten belüli jelentését.

„Rámutattunk arra is, hogy mind a munkaerő nyugtalansága, mind az alacsony termelékenység mögött jelentős részben az állt, hogy nem voltak a vállalatvezetés és a munkások között közvetíteni képes szereplők. Ezt azt jelenti, hogy még az 1920-as évek végén sem létezett egy olyan szervezeti egység, amely közvetlenül el tudta látni a munkaerő gazdálkodás körébe tartozó feladatokat, s amely a »jobbber« személyes kapcsolatain alapuló, közvetett munkaerő gazdálkodási rendszer helyébe léphetett volna.” (249.)

A kötet jelentősen átformálja a TISCO-ról eddig ismert képet akkor is, amikor rámutat, hogy a befektetési bankok hiánya, az ezeket helyettesítő úgynevezett *managing agencyk*, valamint az indiai tőzsde intézményi fejletlensége milyen nagy szerepet játszott a beruházásokhoz szükséges tőke előteremtésében, valamint a részvényesi kör kialakításában, és mindez hogyan korlátozta a termelékenység növelését bizonyos időszakokban. Nomura cáfolja azt a tételt, miszerint a gyarmati Indiában egyáltalán nem épült ki az üzleti tevékenységet segítő jogi és pénzügyi infrastruktúra. A szerző a brit Company Act indiai adaptálásának, a vámok eltörlésének, a vasútépítés által drasztikusan csökkenő információ-

hiánynak, a szén mint energiaforrás kiaknázásának, valamint a rúpia aranyalapra helyezésének jelentőségéről ír. Ezzel együtt azért olyan intézményi hiányosságok is maradtak az indiai gazdaságban, amelyek megnehezítették a jelentős ipari beruházásokat. Annak ellenére, hogy a rövid távú hitelek kamatlábai elérhetőek voltak, a hosszú lejáratú hitelek intézményi feltételei hiányoztak:

„A hosszú lejáratú tőkére a modern üzleti társaságoknak jellemzően a beruházás kezdeti időszakában van szükségük, s ehhez bankhitel és/vagy részvénykibocsátás és/vagy adósságlevél (*debenture*) kibocsátása révén jutnak hozzá. Japánban és Németországban a banki hitelezés a hosszú lejáratú tőkekínálat fontos forrása volt az iparosodás kezdeti szakaszaiban, erre az eszközre a gyarmati Indiában azonban nem lehetett számítani, mivel az indiai bankok nem voltak hajlandóak hosszú lejáratú hitelt nyújtani az üzleti társaságoknak.” (36.)

Befektetési bankok hiányában a hosszú lejáratú hitelek felvétele és a kötvénykibocsátás nem jöhetett szóba, így a beruházások számára maradt a részvénykibocsátás mint a tőke előteremtésének eszköze. A cégek tőzsdére lépését a vállalati törvények lehetővé tették ugyan, de a tőzsde kötelező szabályok nélkül működött, így nem volt megfelelő helyszín a részvények adásvételére.

„A tőzsde csak nagyon korlátozott mértékben volt alkalmas részvénytranzakciók lebonyolítására, így az üzleti társaságok saját jóhírukra és az »ügynökségekkel« meglévő informális kapcsolatrendszerükre támaszkodva kerestek olyan vevőket, akik hajlandók voltak részvényt somagot venni.” (40.)

A *managing agency* a befektetési bankokhoz hasonló mértékben viselték a kezdeti kockázatot, ennek mérséklésére azonban a szindikált kölcsönügyletek helyett a személyes ismeretségre alapozták stratégiájukat. Ez azonban korlátozta az elérhető tőke mennyiségét, és emellett megakadályozta, hogy a döntésekben a részvényesek álláspontja, s ne a Tata család társadalmi súlya tükröződjön.⁵ Nomura munkájának egyik legfontosabb vonása, hogy a termelési kapacitás 1910-es évek második felében programszerűen megfogalmazott és az 1920-as évek elejére végrehajtott tervét (*Grand Extension Scheme*, GES) az acél- és tőkepiaci viszonyok, a termelékenység és gyarmati kormányzati politika kontextusába, valamint a TISCO II. világháború előtti történetének gyújtópontjába helyezte. A cégvezetés már az I. világháború alatti konjunktúra idején tisztában volt vele, hogy készülnie kell a visszaesésre, s azzal is, hogy a gyártás minőségi problémáit csak további fejlesztéssel lehet megoldani. 1920-ban az árviszonyok drasztikusan megváltoztak: a vasérc ára nem csökkent, de az acélé igen, ráadásul a kormány a rúpia felértékelése mellett döntött, így a TISCO komoly bajba került. A kiutat

⁵ Lásd még: Nomura 2011; Varottil, Umakanth 2015: Corporate Law in Colonial India: Rise and Demise of the Managing Agency System. *NUS Law Working Paper Series* 2015/016.

a liberális gazdaságpolitikából engedő kormányzat által 1924-ben bevezetett vámvédelem, valamint a kormány direkt acélvásárlásai jelentették. Nomura határozottan állítja, hogy ezek nélkül a vállalat nem lett volna képes versenyképessé válni. Ezek az 1920-as évek elején lezajlott változások a korábbi vállalat-történeti feldolgozásokban belesimultak az alapítás történetébe.

A TISCO-val kapcsolatos kutatás a korábbi évtizedekben hajlamos volt eltekinteni annak elemzésétől, hogy maga az előállított anyag hogyan formálódott és miként hatott vissza a vállalat vezetésének döntéseire. Nomura ezen kérdés körvonalait is vázolja. Elsősorban arról van szó, hogy a Brit Birodalmon belül a brit sztenderdnek megfelelő acéltermékeknek volt piaca. Azon termékeket, amelyek esetében a laboratóriumi vizsgálat ettől eltérő szén- és kéntartalmat mutatott ki, sem az állami, sem a magánszereplők nem keresték. Ez a helyzet azonban nem volt igaz Kínára, Japánra, az európai országokra és azok gyarmataira. A TISCO annak ellenére sem kezdett a nem brit sztenderd gyártásába, hogy így lemaradt az európai árversenyben. A döntés hátterében az állt, hogy a cég működését az indiai kormányzat megrendelése biztosították, így nem volt arra kényszerítve, hogy vállalkozzon az említett hitelpiaci helyzet miatt kockázatos váltásra. Ez a döntés ahhoz is vezetett, hogy a termelékenység növelésére és a munkaerő termelékenységének javítására sem volt kényszerítve, s ez az újabb infláció idején, az 1930-as évek végére ismét sztrájkokat és erőszakot eredményezett.⁶

Nomura integrált, a japán ipari-pénzügyi tapasztalatból következő egyedi látásmódja tehát képes arra, hogy kritikusan láttassa a korszak kapitalizmusát, de közben nem kérdőjelezi meg a kapitalizmus egészét.⁷ Látószögének mégis vannak olyan vakfoltjai, amelyek 2019-ben meglepőnek tűnnek. Így elsősorban az, hogy Nomura semmit sem mond a beruházás által okozott közvetlen környezetszennyezésről és azokról a lokális ökológiai és humánökológiai károkról, amelyeket az acéltermeléshez szükséges szenet és vas-, valamint mangánércet adó bányák nyitása okozott. A képzetlen, a korban *coolie*-nak, illetve *rezának* nevezett munkaerő Nomura adatai szerint a napi dolgozói létszám tizedét jelentette, a kötetből mégis kimaradt az a kérdés, hogy a helybeli, törzsi lakosságból hogyan vált *coolie* munkás, és miként alakult át a regionálisan jellemző törzsi életforma és a hagyományos gazdaság.⁸ Teljesen a szerző látókörén kívül maradt továbbá

⁶ A város és a vállalat II. világháború alatti helyzetére lásd Balogh Róbert 2013: Háborús tájkép, jegyrendszer és hatékonyság: A II. világháború hatása egy ipari város társadalmára Indiában. *Világtörténet* 3. (35.) 2–3. 365–380. (<http://real.mtak.hu/22294/> – utolsó letöltés: 2019. október 27.)

⁷ Andrew Sanchez és Christian Strümpell jelenkori Dzsamsedpurra vonatkozó antropológiai kutatásai ez utóbbira példák: Sanchez, Andrew – Strümpell, Christian 2014: Sons of Soil, Sons of Steel: Autochthony, Descent and the Class Concept in Industrial India. *Modern Asian Studies* (48.) 5. 1276–1301; Sanchez, Andrew 2018: *Criminal Capital: Violence, Corruption and Class in Industrial India*. Abingdon–New York.

⁸ Mohapatra, Prabhu P 1991: Class Conflict and Agrarian Regimes in Chotanagpur, 1860–1950. *Indian Economic and Social History Review* (28.) 1. 1–42; Pati, Biswamoy 2016: The Rhythms of Change and Devastation: Colonial Capitalism and the World of the Socially Excluded in Orissa. *Social Scientist* (44.) 7–8. 27–51; Pandey, Rajanikant 2019: Mining and

a TISCO földtulajdonosi szerepe is. Ma semmi esetre sem szabad elfeledkez-nünk arról, hogy az ökológiai válság korát éljük, s ennek háttérében jelentős részben – lokálisan és globálisan is – az iparban előállított anyagok, az előállítás folyamata, valamint ezen termékek felhasználásának méretei és módja áll. Ez a szempont ma már nem hagyható ki egy iparvállalat történetéből sem. Hiány-érzet maradhat az olvasóban azért is, mert Dzsamsedpur mint város nem került a kötet szereplői közé, főként úgy, hogy a területnek a Tata család mintaváros jellegét kívánt adni, legalábbis a szakképzett dolgozók számára. A várostervezés mint téma jelen van ugyan a szakirodalomban, de a korábbi tanulmányok a vál-lalattörténetet és a várostervezés kérdését nem integrálták.⁹

Nomura konklúziójában kiemeli, hogy kutatásainak jelentősége akkor mutatkozik majd meg, ha jelen kötetet további, gyarmati keretben növeke-désnek indult vállalatbirodalmak esettanulmányai követik, s így a TISCO útja összehasonlíthatóvá válik. A pénzpiacok intézményeinek és az elérhető eszközök vállalati működésre gyakorolt hatásai, a vállalaton belüli kommunikáció, vala-mint a termelés környezeti hatásai a 20. század eleji ipartörténet-írás alapkérdesei lehetnek bárhol a világon. Az pedig, hogy a kötet e-book formátumban is elér-hető, megkönnyíti, hogy valóban széles körű recepcióra találjon, és nem melle-sleg csökkenti a kiadás ökológiai lábnyomát is.

Balogh Róbert

Anthropology in Indian Industrialism. In: Behera, Maguni Charan (ed.): *Shifting Perspectives in Tribal Studies. From Anthropological Approach to Interdisciplinarity and Consilience*. Singa-pore, 273–290.

⁹ Sinha, Amita – Singh, Jatinder 2011: Jamshedpur: Planning an Ideal Steel City in India. *Journal of Planning History* (10.) 4. 263–281; Lee, Rachel 2012: Constructing a Shared Vision: Otto Koenigsberger and Tata & Sons. *ABE Journal* 2. (<http://journals.openedition.org/abe/356>; DOI: 10.4000/abe.356 – utolsó letöltés: 2019. október 27.)